

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
РАДА ПО ВИВЧЕННЮ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ УКРАЇНИ**

ШУШПАНОВ ДМИТРО ГЕОРГІЙОВИЧ

УДК 312.01:338.911 (477.84)

**ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИ ДЕМОГРАФІЧНОГО
ОБГРУНТУВАННЯ РОЗМІЩЕННЯ ВИРОБНИЦТВА
ТОВАРІВ ШИРОКОГО ВЖИТКУ
(на матеріалах Тернопільської області)**

Спеціальність 08.09.01 - Демографія, економіка праці,
соціальна економіка і політика

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Тернопільській академії народного господарства та

Раді по вивченню продуктивних сил України НАН України

Наукові керівники: доктор економічних наук

ЛІБАНОВА ЕЛЛА МАРЛЕНІВНА

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України,
завідувачка відділу досліджень людського розвитку й розсе-
лення;

кандидат економічних наук, професор, заслужений працівник
народної освіти України

КАЧАН ЄВГЕН ПЕТРОВИЧ

Тернопільська академія народного господарства, завідувач ка-
федри управління трудовими ресурсами і розміщення продук-
тивних сил

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор

СТЕШЕНКО ВАЛЕНТИНА СЕРГІЇВНА

Інститут економіки НАН України, завідувачка відділу демо-
графії і відтворення трудових ресурсів

кандидат економічних наук, доцент

ПАЛІЙ ОЛЕНА МИХАЙЛІВНА,

Українська академія державного управління при Президентові
України, доцент кафедри соціальної та гуманітарної політики

Провідна організація: Київський національний економічний університет, кафедра
статистики

Захист відбудеться «__» _____ 199__ р. о __ годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.160.01 Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України за адресою:
252032, м. Київ, бульвар Шевченка, 60

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Ради по вивченню продуктивних сил Укра-
їни НАН України

Автореферат розісланий «__» _____ 199__ р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради,
доктор географічних наук

П.С. Коваленко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Взаємозв'язок і взаємообумовленість економічних і демографічних процесів не викликає сумніву і простежується впродовж всього історичного шляху людства. Відтак сучасна складна соціально-економічна ситуація в Україні негативно вплинула на демографічні процеси, посиливши демографічну кризу.

Щоб зміни чисельності і складу населення не надто болісно впливали на економічний розвиток країни зараз і в майбутньому, необхідні глибокі дослідження демографічних процесів і відповідне врахування їх особливостей у структурі державного управління. В цьому контексті важливо визначити параметри трудового потенціалу, а також впливу його змін на зайнятість населення. Крім цього, зміни демографічних показників є одними з вирішальних чинників розвитку виробництва товарів широкого вжитку, оскільки чисельність і структура населення формує попит на ці товари. Тому демографічний аналіз пріоритетний для визначення розміщення та обсягів і асортименту продукції виробників товарів широкого вжитку. Поряд з цим поліпшення якості виробництва товарів широкого вжитку, розвиток демографічної і соціальної інфраструктури позитивно впливатимуть на демографічну ситуацію в країні.

Актуальність дослідження демографічної ситуації як фактора розвитку виробництва товарів широкого вжитку посилює в сучасних умовах те, що рівень їх виробництва в Україні (особливо у легкій промисловості) сягає критично низької позначки. Водночас в Україні наявний великий природо-, трудо- і споживчоресурсний потенціал для розвитку власного виробництва товарів широкого вжитку, реалізація якого вимагає нових методів оцінки впливу демографічних чинників на розвиток і розміщення виробництва. В основу цих методів треба покласти концепцію задоволення потреб населення вітчизняними товарами широкого вжитку та необхідність забезпечення працездатної частини населення роботою з стабільною оплатою праці. Розв'язання цих проблем особливо актуальне у зв'язку із зростанням в Україні явного і прихованого безробіття та різким спадом життєвого рівня населення.

Необхідність саме демографічного обґрунтування розміщення продуктивних сил зростає в регіонах, небагатих на природні ресурси, де головним чинником розміщення є населення як виробник і як споживач матеріальних благ. До них належить і Тернопільська область. Крім цього, регіон як відносно самостійний об'єкт господарського управління на основі наявних трудових ресурсів і потреб може ефективніше розв'язувати локальні економічні і демографічні проблеми.

Таким чином, актуальність проблеми, її теоретичне і практичне значення, недостатнє вивчення з позиції сучасних умов розвитку національної економіки на основі ринкових відносин зумовили вибір даної теми дослідження.

Теоретико-методологічним підґрунтям дисертаційного дослідження є праці, в яких досліджується вплив демоекономічних чинників на розвиток і розміщення виробництва. Це роботи вітчизняних вчених: А.І. Алімова, С.І.Бандура, П.П.Борщевського, М.І. Долішнього, С.І. Дорогунцова, Ф.Д. Заставного,

С.М.Злупка, Є.П.Качана, Ю.А. Корчака-Чепурківського, Г.І. Купалової, Е.М. Лібанової, В.Ф. Оніщенко, В.В. Онікієнка, М.М.Паламарчука, О.М.Палій, М.Д. Пістуна, С.А.Томіліна, С.Г. Стеценко, В.С. Стешенко, М.І. Фащевського, О.У. Хомри, О.І. Шаблія та інших. А також зарубіжних дослідників: А.Я. Боярського, М. Бредфілда, Ж. Буржуа-Піша, Д.І. Валентея, Е. Валковича, А.Г. Вишневського, А.Г. Волкова, Н.В. Звереві, У. Ізарда, А.Я. Кваші, В.В. Кістанова, А. Сові, Б.Ц. Урланіса та інших.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Матеріали другого розділу дисертаційної роботи є етапом теми 3.1.5.58, яку проводить Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України та використані Міністерством праці і соціальної політики України при підготовці «Пропозиції до проекту державного прогнозування економічного і соціального розвитку України на 1999 рік».

Дане дослідження є частиною наукових розробок з розміщення продуктивних сил регіонів України в умовах переходу до ринку, які виконує кафедра управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил Тернопільської академії народного господарства.

Аналіз сучасного розвитку і обґрунтування розміщення виробництва товарів широкого вжитку Тернопільської області зроблено у зв'язку із необхідністю стабілізації виробництва їх продукції згідно з Програмою діяльності Кабінету Міністрів України.

Мета і задачі дослідження. Основною метою дисертаційної роботи є розробка і реалізація нових методичних підходів оцінки впливу демографічних чинників на розвиток і розміщення товарів широкого вжитку в умовах становлення ринкової економіки в Україні.

Реалізація цієї мети вимагала постановки і розв'язання таких проблемних завдань:

- виявити особливості демоекономічного підходу щодо вивчення розміщення продуктивних сил;
- визначити відповідність існуючих концепцій на проблему оптимального співвідношення між виробництвом і споживанням продукції з практичними підходами до її вирішення;
- поглибити методичні основи демографічного обґрунтування раціонального розміщення виробництва, зокрема товарів широкого вжитку;
- оцінити сучасну демографічну ситуацію, її територіальні особливості та вплив на економіку регіону;
- обґрунтувати роль і значення демографічних чинників у розміщенні виробництва товарів широкого вжитку;
- оцінити трудовий потенціал регіону, в т.ч. з позиції забезпеченості підприємств-виробників товарів широкого вжитку робочою силою;
- зробити перспективні обчислення кількісних параметрів загальної чисельності населення і робочої сили адміністративних районів, а також чисельності працівників на підприємствах-виробниках товарів широкого вжитку;

- проаналізувати сучасний економічний стан легкої і харчової галузей промисловості як основних виробників товарів широкого вжитку у регіоні, дослідити передумови і особливості розміщення підприємств цих галузей;

- визначити відповідність між виробництвом і потребами населення у найважливіших видів продукції;

- виявити основні тенденції дальшого розвитку виробництва товарів широкого вжитку в зв'язку з особливостями їх сучасного функціонування та перспективними змінами чисельності населення, робочої сили та зайнятих.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження в дисертаційній роботі є населення Тернопільської області, як виробник і як споживач товарів широкого вжитку та чинник, що визначає розміщення і розвиток їх виробництва в регіоні.

Вибір даного об'єкта зумовлений складністю демографічної ситуації, пріоритетністю проблем виробництва товарів широкого вжитку, необхідністю забезпечення ними населення, високою часткою підприємств-виробників товарів широкого вжитку в товарній структурі (понад 60%) і кількості зайнятих (понад 1/2) у промисловості області, важким економічним становищем цих підприємств на сучасному етапі розвитку (особливо легкої промисловості, темпи спаду обсягів виробництва яких найвищі серед інших галузей господарства регіону).

Предметом дослідження є демографічні проблеми розвитку і розміщення продуктивних сил на регіональному рівні.

Інформаційною базою дослідження є статистичні матеріали Тернопільського управління статистики, Тернопільського обласного центру зайнятості, річні та квартальні звіти підприємств-виробників товарів широкого вжитку області.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертаційній роботі демоекономічні процеси оцінюються з точки зору їх впливу на розміщення виробництва з урахуванням пріоритетів регіонального розвитку та особливостей їх розв'язання в контексті загальнодержавної соціально-економічної політики. До найбільш вагомих результатів дослідження, які визначають його новизну та виносяться на захист, належать такі:

- поглиблено теоретичні положення демографії у напрямку взаємозв'язків "населення - економіка" з урахуванням особливостей сучасного розвитку продуктивних сил країни;

- уточнено принципи, які є основою демографічного обґрунтування розміщення продуктивних сил;

- запропоновано систему демоекономічних показників щодо оцінки ефективності розміщення виробництва, в т.ч. товарів широкого вжитку;

- визначено, систематизовано та оцінено причинно-наслідковий механізм розміщення виробництва товарів широкого вжитку;

- розроблено й апробовано методику демоекономічного обґрунтування розміщення виробництва товарів широкого вжитку;

- запропоновано та реалізовано на прикладі Тернопільської області методику сегментації ринку споживання товарів широкого вжитку;

- на основі проведеного ґрунтовного аналізу розвитку і розміщення підприємств-виробників товарів широкого вжитку області виявлені чинники, які впливають на їх функціонування в регіоні, структурні відмінності, причини спаду виробництва, визначені концептуальні положення перспектив їх дальшого розвитку;

- обґрунтовано демоекономічну доцільність розміщення підприємств-виробників товарів широкого вжитку в регіоні, запропоновано рекомендації щодо його вдосконалення;

- визначено основні напрямки дальшого розвитку виробництва товарів широкого вжитку Тернопільської області на основі прогнозних розрахунків чисельності населення і робочої сили в адміністративних районах області, а також прогнозу чисельності зайнятих на цих виробництвах.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження створюють передумови не тільки для визначення пріоритетних напрямів демографічної політики держави, але й для формування ефективного і раціонального розміщення підприємств-виробників товарів широкого вжитку на різних територіальних рівнях.

Теоретичні та науково-методичні рекомендації і висновки можуть використовуватися для вдосконалення наукових основ демографічного обґрунтування територіальної організації, управління і прогнозування продуктивних сил.

Оцінка рівня споживання товарів широкого вжитку дозволяє конкретним підприємствам визначити попит на їх продукцію зараз та його коливання залежно від змін у структурі населення в майбутньому. Результати, отримані при дослідженні, можна використати при складанні бізнес-планів підприємств-виробників товарів широкого вжитку.

Результати дисертаційної роботи з проблем демографічного відтворення, розвитку ринку праці і зайнятості населення, міграційної і соціальної політики використані Міністерством праці та соціальної політики України при підготовці «Пропозиції до проекту державного прогнозування економічного і соціального розвитку України на 1999 рік» в розділі «Основні напрямки економічного і соціального розвитку АР Крим, областей, міст Києва та Севастополя» (лист Міністерства праці та соціальної політики України № 08-50-08 від 16.10.1998 р.).

Конкретні пропозиції, спрямовані на підвищення ефективності виробничої діяльності підприємств-виробників товарів широкого вжитку, передані управлінню економіки Тернопільської облдержадміністрації, а також конкретним підприємствам (довідка Асоціації підприємств молочної промисловості Тернопільської області «Тернопільмолпром» № 20-065 від 19.05.1998 р.). Результати оцінки «демо-

графічної» інфраструктури використані Тернопільським обласним управлінням освіти (довідка № 01/318-10 від 30.04.1998 р.)

Деякі положення, методичні розробки використовуються, а деякі використано-уватимуться в навчальному процесі при викладанні курсів "Демографія", "Населення і трудовий потенціал України" "Розміщення продуктивних сил України", і "Управління трудовими ресурсами" у Тернопільській академії народного господарства (довідка № 124-02/251 від 5.04.1998 р.)

Особистий внесок здобувача. Основні наукові положення, які виносяться на захист, розроблені здобувачем самостійно. Наукові результати дослідження отримані особисто автором і є його внеском у демографію та розвиток розміщення продуктивних сил.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дослідження обговорювалися на міжвузівській науково-практичній конференції "Актуальні проблеми розвитку економіки України" (м. Тернопіль, Тернопільська академія народного господарства, 1996 р.), міжнародній науково-практичній конференції "Управління трудовими ресурсами: проблеми і перспективи розвитку" (м. Хмельницький, Технологічний університет Поділля, 1997 р.), міжнародній науково-практичній конференції "Методологія економіко-статистичного дослідження в умовах ринку" (м. Тернопіль, Тернопільська академія народного господарства, 1997 р.), міжнародній науковій конференції "Трудовий потенціал України і його реалізація в умовах розбудови національної економіки" (м. Львів, Львівський державний університет ім. І.Франка, Інститут регіональних досліджень НАН України, Економічна комісія наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка, 1997 р.).

Публікації. За результатами виконаного дослідження самостійно і в співавторстві опубліковано 12 робіт. Загальний обсяг публікацій становить 5,4 д.а., у т.ч. особисто автору належить 3,25 д.а.

Обсяг і структура роботи. Відповідно до мети, завдань, логіки і хронологічних рамок дослідження структура роботи складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 238 сторінок комп'ютерного набору, в тому числі ілюстрації та таблиці — на 21 сторінці (19 рисунків та 9 таблиць), список використаних джерел на 18 сторінках (220 найменувань) та 19 додатків на 53 сторінках (в них - 35 таблиць).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У першому розділі «Демографічні та демо економічні передумови розміщення продуктивних сил і особливості їх розвитку в умовах ринку» розглядаються вихідні положення, які є теоретичним підґрунтям дослідження: розкриті основні принципи демографічного обґрунтування розміщення продуктивних сил, які є актуальними і пріоритетними в ринкових умовах. На їх основі в дисертаційній роботі доводиться теза про необхідність підпорядкування вдосконалення розміщення виробництва головній меті -

задоволенню потреб населення у вітчизняних товарах широкого вжитку та іншій продукції чи послугах, пов'язаних із первинно-необхідними потребами людини. Слід також забезпечити якнайбільше населення, насамперед працездатного віку, робочими місцями з стабільною оплатою праці, не нижчою за мінімальний прожитковий рівень.

На ефективність розміщення продуктивних сил впливають різноманітні чинники. Згідно з головною метою, якій має підпорядковуватися сучасне розміщення підприємств, особливу увагу в роботі приділено демоекономічним чинникам. Демоекономічний напрям дослідження вивчає взаємозв'язки між демографічним і економічним розвитком та їх вплив на розміщення продуктивних сил. Основою демоекономічних взаємозв'язків є те, що населення є одночасно і виробником, і споживачем матеріальних благ.

Трудові можливості населення, кількісна і якісна специфіка їх реалізації відображені у трудовому потенціалі. В цьому контексті чисельність населення розглядається з точки зору економічної продуктивності різних статево-вікових груп і їх кількісного співвідношення. Врахування професійно-кваліфікаційного складу населення за статтю і віком - одна з головних умов збалансованого поєднання робочої сили і робочих місць.

Чисельність населення, його статево-віковий склад впливають на обсяги споживання, особливо товарів широкого вжитку, через споживчий попит, адже різні вікові групи мають різний рівень споживання. В результаті скорочення чисельності тієї чи іншої вікової групи відповідно скорочуються і обсяги виробництва продукції спеціально для цієї групи.

Вивчення демоекономічної ситуації в регіоні дозволяє не тільки встановити параметри сучасних демографічних показників, які формують ринок праці і споживчий ринок, але й прогнозувати їх зміни в майбутньому.

В роботі підкреслюється, що основу демоекономічного обґрунтування сучасного розміщення виробництва товарів широкого вжитку становлять аналіз демографічних показників з точки зору їх впливу на економіку та оцінка сучасного розвитку і розміщення досліджуваних галузей, на основі якої визначається їх місце і значення в господарстві регіону і країни.

Розроблена у дисертаційній роботі методика демоекономічного обґрунтування розміщення продуктивних сил передбачає три етапи. Перший - оцінка збалансованості робочих місць у галузі чи на підприємстві з наявною робочою силою та рівнем зайнятості в регіоні. Вона дозволяє встановити, наскільки використовуються робочі місця, визначити, наскільки райони, в яких розташована галузь (підприємство) забезпечені робочою силою, а також, яку частку незайнятих можна залучити на роботу до неї (нього).

Другий етап - визначення ефективності виробництва в сучасних умовах переходу до ринку.

На третьому етапі проводиться сегментація ринку споживання товарів широкого вжитку; визначаються ринки збуту підприємств, що виробляють ці товари, і виявляється, наскільки дана галузь чи пі-

дприємство забезпечує своєю продукцією населення, насамперед, свого району. Сегментація ринку споживання робилася на основі визначення індексу споживання товарів широкого вжитку:

$$i_{сж.} = \frac{j'_m}{j''_m} + \frac{F'}{F''} + \frac{s'}{s''} + \frac{g'}{g''} - \frac{M'_{np.}}{M''_{np.}} - \frac{\kappa'_{ст.}}{\kappa''_{ст.}} - \frac{u'_{б.}}{u''_{б.}},$$

де $'$ - середньоукраїнський показник;

$''$ - показник у досліджуваному регіоні;

$i_{сж.}$ - індекс споживання;

j'_m - частка міського у загальній чисельності населення, %;

F - коефіцієнт народжуваності, %о;

s - темпи скорочення (збільшення) загальної чисельності населення за певний період часу;

g - рівень доходів населення (середньомісячна заробітна плата), грн.;

$M_{np.}$ - коефіцієнт смертності населення працездатного віку, %о;

$\kappa_{ст.}$ - частка осіб, старших від працездатного віку в загальній чисельності населення, %;

$u_{б.}$ - рівень безробіття, %.

Якщо $i_{сж.} > 1$, то рівень споживання товарів широкого вжитку в досліджуваному регіоні є високим (вищим ніж у середньому в Україні), якщо $i_{сж.} < 1$ — то навпаки. На думку автора, сегментація ринку в умовах жорсткої конкуренції на ринку товарів широкого вжитку дуже важлива, оскільки це дозволяє визначити зони збуту, в яких ці товари користуватимуться найбільшим попитом.

На основі підсумків даних отриманих на трьох етапах, обґрунтовується ефективність розміщення галузі (підприємства) у досліджуваному регіоні за демоекономічним принципом, у тому числі й математично.

У другому розділі — «Дослідження основних тенденцій демографічного розвитку та їх вплив на економіку Тернопільської області» — зроблено аналіз демографічної ситуації в Тернопільській області, який довів наявність депопулятивних тенденцій. Починаючи з 1980 р., спостерігається природне зменшення чисельності сільського населення, а з 1993 р. - загальної чисельності населення області. У 1997 р. кількість померлих на 30,2% перевищувала кількість народжених (рис.1). Поряд з цим за останні декілька років до області приїжджало осіб менше, ніж вибувало з неї - міграційне сальдо теж було від'ємним. У результаті цих процесів чисельність населення області за 1995-1997 рр. зменшилася з 1180,3 до 1168,6 тис. осіб, тобто на 11,7 тис. осіб.

Зменшення загальної чисельності населення зумовлює зменшення виробництва товарів широкого вжитку, зниження народжуваності і, відповідно, кількості дітей, що зменшує обсяги споживання виробів для них. Крім цього, цей процес зменшує трудовий потенціал регіону, негативно впливає на за-

йнятність працівників "демографічної" інфраструктури: дошкільних і шкільних закладів, пологових будинків і дитячих поліклінік. Останніми роками є тенденція до скорочення цих установ і їх працівників. Безробіття серед них — одне з найбільших в області, що зменшує попит на товари широкого вжитку, адже ця категорія населення вже не купує їх у колишніх обсягах. «Демографічна» інфраструктура тривалий час була важливим споживачем товарів широкого вжитку — як промислових, так і продовольчих. Зменшення дошкільних установ, пологових будинків та дитячих поліклінік, а також витрат на їх фінансування, знизило потреби цих закладів у товарах широкого вжитку, а тому негативно позначилося на їх виробництві.

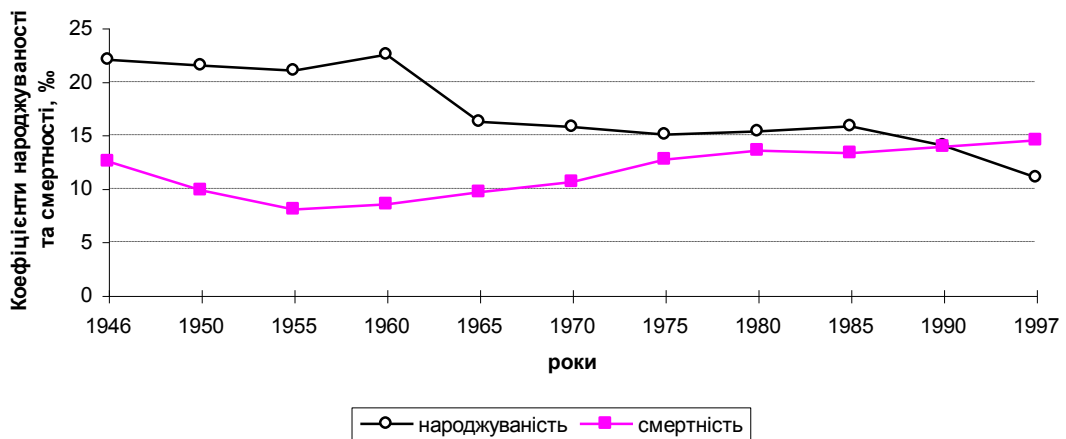

Рис.1. Динаміка коефіцієнтів народжуваності та смертності населення Тернопільської області¹

Найбільше зростає смертність серед осіб працездатного віку, особливо чоловіків. Збільшення смертності в до- та працездатному віці призводить у першу чергу до скорочення трудового потенціалу. Крім того, підвищення рівня смертності у працездатному віці зменшує загальний рівень споживання товарів широкого вжитку. Адже смерть в родині особи працездатного віку зменшує її доходи, а отже і обсяги споживання. В умовах скорочення рівня життя населення така ситуація дуже небезпечна.

Скорочення народжуваності і зростання смертності зумовлені також старінням населення: зростає частка осіб працездатного віку (24,5 % у 1997 р.), особливо у сільській місцевості (31,4 %). Оскільки пенсіонери мають незначні доходи, а тому й низький рівень споживання товарів широкого вжитку, старіння населення вплине на обсяги їх виробництва. Крім цього, демографічне навантаження осіб післяпрацездатного віку на працездатне населення в області одне з найбільших в Україні - 462 % (Україна - 405 %, обидва станом на 01.01.98). Це також негативно впливає на її економіку, зокрема на пенсійне забезпечення.

Поряд з від'ємним показником природного приросту населення в області відбувається міграційний вплив населення. У 1997 р. міграційне сальдо становило -151 особа. Основна маса виїжджає не

просто з області, але й за межі країни. Більшість з від'їжджаючих - віком від 15 до 24 років (в середньому за останні декілька років міграційне сальдо становило -100 — -150 осіб) і особи з вищою освітою (-350 — -450 осіб). Це означає, що в результаті міграцій область втрачає найбільш активну й інтелектуальну частину робочої сили.

У третьому розділі — «Демоекономічне обґрунтування розміщення виробництва товарів широкого вжитку в Тернопільській області» — згідно з показниками демографічної ситуації, а також з урахуванням рівня доходів населення і безробіття, у роботі проводиться сегментація ринку споживання. Визначено, що в Тернопільській області рівень споживання товарів широкого вжитку нижчий, ніж у середньому в Україні майже у два рази. Найвищий рівень споживання має Тернопільський район (разом з містом Тернополем), середній - Гусятинський, Заліщицький, Борщівський і Чортківський райони. Дуже низький рівень споживання в Зборівському, Козівському, Монастириському і Підгаєцькому районах (рис.2). Визначення територіальних відмінностей у рівнях споживання населення має велике значення для обґрунтування розміщення підприємств, визначення оптимальних обсягів виробництва, асортименту продукції відповідно попиту на неї.

Аналіз виробництва товарів широкого вжитку в Тернопільській області свідчить, що найбільше їх виготовляє харчова і легка галузі промисловості (92%, 1997 р.). Продукція цих галузей задовольняє первинні життєві потреби людини, на основі яких будується піраміда її дальших мотиваційних дій. Крім цього ці галузі сприяють зайнятості населення, забезпечують швидкий обіг капіталу і значні надходження до бюджету, мають експортний потенціал.

Провідне місце як у виробництві товарів широкого вжитку, так і в загальнопромисловому виробництві Тернопільської області займає харчова промисловість. У 1997 р. підприємства галузі виробили 11,8% цукру, 7,3% сиру жирного, 5,8% тваринного масла та 5,2 % м'яса України.

У роботі досліджені основні тенденції сучасного розвитку харчової промисловості в Тернопільській області. Визначено, що значне зменшення обсягів виробництва продуктів харчування безпосередньо залежить від демоекономічної обстановки в регіоні. На думку автора, спад виробництва у харчовій промисловості області поряд з іншими причинами переважно зумовлений зниженням купівельної спроможності населення та зменшенням його загальної чисельності.

Особливо складна ситуація з виробництва товарів широкого вжитку в легкій промисловості Тернопільської області. Обсяги виробництва за останні шість років в ній найбільше знизилися порівняно з усіма галузями економіки області.

Найбільший спад виробництва за період 1991-1996 рр. мали взуттєві (на 95 %) та шкіргалантерейні (на 92 %) виробництва, трохи менше - текстильні (на 83, 8%) та швейні (на 63,7 %). За цей період у легкій промисловості скорочено 5,2 тис. осіб промислово-виробничого персоналу. Поряд з цим знизилася продуктивність праці, а трудомісткість виробництва значно зросла.

---

¹ Побудовано за даними Тернопільського обласного управління статистики

Більший спад виробництва товарів широкого вжитку в легкій промисловості порівняно з харчовою пояснюється відсутністю власної сировини для деяких підприємств з їх виробництва, особливо текстильних. Але знову ж таки одною з основних причин спаду виробництва є також загострення демоекономічної ситуації. Поряд з цим у 1996 р. в області вироблялося 54,6 % бавовняних тканин України, що свідчить про високу спеціалізацію текстильної промисловості в області, особливо для цього класу тканин. У 1995-1996 рр. на деяких підприємствах швейної промисловості (ВАТ "Швейна фірма", фабрика "Берізка") не тільки стабілізувалися, але й зросли обсяги виробництва. Отже, що у легкій промисловості Тернопільської області почалася реальна адаптація до ринкових умов.

Щоб ці позитивні процеси в області тривали й в далі, підвищувалася ефективність функціонування підприємств-виробників товарів широкого вжитку, почався їх вихід з кризи, необхідна концепція їх розвитку з визначенням місця підприємств та вітчизняних товарів на споживчому ринку країни з урахуванням попиту населення, визначенням шляхів технічного переоснащення і підвищення конкурентності продукції; оптимізацією робочих місць відповідно до діючих виробничих потужностей підприємств; удосконаленням організаційної структури та іншими заходами.

Основою дальшого розвитку виробництва товарів широкого вжитку має бути ефективне розміщення їх підприємств (підгалузей). Розміщення більшості підприємств виробництва товарів широкого вжитку у Тернопільській області тяжіє до місць споживання продукції і концентрації робочої сили, особливо молочного, хлібопекарного, кондитерського, м'ясного, швейного та текстильного виробництв. Саме тому аналіз демоекономічних показників дуже важливий для обґрунтування розміщення галузей виробництва товарів широкого вжитку в області.

Основні результати аналізу демоекономічного обґрунтування:

- найвища ефективність використання робочих місць на спиртово-горілчаних, цукрових, молочних і борошномельно-круп'яних підприємствах, найнижча - на Трикотажній фабриці (м. Копичинці) та ВАТ Чортківська швейна фабрика;

- найвищі показники забезпеченості робочої сили мають спиртово-горілчані, хлібопекарні, борошномельно-круп'яні підприємства, а також фабрики "Берізка", "Дністрянка" і ВАТ "Швейна фірма"; найнижчі - ТОВ "Вілія", ТОВ "Іква", АТ фабрика "Ватин". У цілому залучення до роботи додаткової робочої сили на підприємства з виробництва товарів широкого вжитку можливе в усіх районах області, що пов'язано із зростанням чисельності незайнятого населення;

- найвищу зайнятість в районах свого розміщення забезпечують ТОВ "Іква", ВО "Текстерно", ОП "Смерічка" та Тербовлянська взуттєва фабрика; найнижчу - борошномельно-круп'яні і хлібопекарні підприємства, Трикотажна фабрика (м. Копичинці), АТ "Вінітекс", ЗАТ "Подоланка";

- найвищий рівень душевого виробництва товарів у районах збуту продукції (в основному це Тернопільська область) мають цукрові і спиртово-горілчані; найнижчий - плодоовочеві підприємства,

Трикотажна фабрика і АТ "Галантерея". В цілому забезпечення населення товарами широкого вжитку в Тернопільській області хоч і вищий, ніж у середньому в Україні, але залишається ще досить низьким;

- найвищу ефективність виробництва у 1996 р. мали підприємства цукрові та спиртово-горілчані, ВАТ "Швейна фірма" і ТОВ "Вілія". Збитковими у цьому році були Копичинецька трикотажна фабрика, Чортківська швейна фірма, ЗАТ "Подоланка" і ВТФ "Шкіргалантерея";

- найвищий індекс споживання товарів широкого вжитку в районах збуту своєї продукції мають ТОВ "Веснянка", трикотажна фабрика, ВО "Текстерно" і АТ фабрика "Ватин", найнижчий - ОП "Смерічка", ТОВ "Калина", ТОВ "Вілія", а також молочні підприємства. Оскільки для більшості підприємств з виробництва продуктів харчування основним районом збуту є Тернопільська область в цілому, вони мають середній рівень споживання;

Відповідно до цих показників високу ефективність розміщення (ЕР) за демоекономічними чинниками в Тернопільській області мають більшість підприємств харчової промисловості. Але найвищий він для плодоовочевих та молочних підприємств, макаронної фабрики в м. Бережани. Серед підприємств легкої промисловості Тернопільщини найбільшу ЕР має: ВАТ "Швейна фірма", фабрика "Дністрянка", АТ "Вінітекс", АТ фабрика "Ватин", ВО "Текстерно".

Низька ефективність розміщення ТОВ "Калина", яке практично припинило роботу через зникнення попиту на його продукцію, низький рівень споживання в регіоні та ряд інших причин; швейних підприємств ОП "Смерічка", ТОВ "Вілія", ВАТ Чортківська швейна фабрика і ТОВ "Веснянка". Їх основні райони збуту незначні через високу конкуренцію з іншими швейними підприємствами й імпортом і, як правило, мають низький рівень споживання в районах збуту. Серед текстильних підприємств низька ефективність розміщення Трикотажної фабрики в м. Копичинці. Попит на трикотажну продукцію в області задовольняється імпортом або трикотажем, виробленим у сусідніх областях (Чернівецькій, Хмельницькій). Трикотажні вироби Копичинецької фабрики виявилися в цих умовах неконкурентоспроможними, тому у 1996 році підприємство повністю перейшло на випуск швейних виробів, але поки що це істотно не поліпшило його становища.

Зроблений у роботі демоекономічний прогноз перспектив розвитку виробництва товарів широкого вжитку в Тернопільській області ґрунтується насамперед на змінах загальної чисельності населення і його структури, а отже на зміні чисельності робочої сили і рівні споживання товарів широкого вжитку в майбутньому, а також на змінах чисельності працівників підприємств-виробників цих товарів.

Згідно з прогнозами чисельність населення Тернопільської області до 2002 р. зменшиться приблизно на 0,8% і становитиме лише 1164,8 тис. осіб. Причому зменшуватиметься не тільки сільське, але й міське населення. Це, безумовно, зменшить попит на товари широкого вжитку.

Найшвидше знижуватиметься чисельність населення згідно з прогнозами у м. Тернополі та східних районах області. Незначно збільшиться загальна чисельність населення в Тернопільському і Буцацькому районах.

Поряд з цим кількість осіб працездатного та післяпрацездатного віку зростатиме. Чисельність робочої сили збільшиться в 2005р. до 619,4 тис. осіб. Далі їх кількість різко скорочуватиметься і у 2010 становитиме 559,3 тис. осіб (табл.).

Таблиця

Прогноз чисельності робочої сили Тернопільської області (тис. осіб)

Райони	1997*	2000	2005	2010	Темпи зростання (зменшення) до 1997 р., %		
					2000	2005	2010
Всього в області, у т.ч	615.6	616.6	619.4	599.3	100.2	100.6	97.3
у міських поселеннях	307.7	309.3	310.2	298.8	100.5	100.8	97.1
у сільській місцевості	307.8	307.3	309.2	301.1	99.8	100.4	97.8
Бережанський	22.4	22.4	22.6	22.4	100,1	100,9	99,9
Борщівський	39.3	38.8	38.7	37.7	98,7	98,5	95,9
Бучацький	33.5	33.9	34.8	34.9	101,2	103,9	104,2
Гусятинський	34.7	34.5	34.5	33.4	99,4	99,4	96,2
Заліщицький	27.8	27.5	27.6	26.7	98,9	99,3	96,0
Збарзький	30.8	30.6	30.9	29.9	99,3	100,3	97,1
Зборівський	22.1	22.2	22.8	22.4	100,4	103,2	101,4
Козівський	20.0	20.0	20.1	19.6	100,1	100,5	98,0
Кременецький	38.8	38.9	39.3	38.6	100,3	101,3	99,5
Лановецький	16.2	15.9	16.0	15.5	98,1	98,8	95,7
Монастирський	17.4	17.4	17.6	17.1	100,1	101,1	98,3
Підволочиський	23.7	23.5	23.4	22.6	99,2	98,7	95,4
Підгаєцький	11.4	11.3	11.5	11.0	99,1	100,9	96,5
Теребовлянський	36.2	36.0	36.4	35.2	99,4	100,6	97,2
Тернопільський	29.7	30.1	30.6	29.6	101,3	103,0	99,7
Чортківський	43.2	42.9	43.1	41.4	99,3	99,8	95,8
Шумський	18.0	17.9	17.7	17.4	99,4	98,3	96,6
м. Тернопіль	150.2	152.8	151.8	144.5	101,7	101,1	96,2

* Дані обласного управління статистики

Така ситуація зумовить зростання безробіття (до 2005 р.), а відповідно і зниження зайнятості. Це негативно впливатиме на рівень споживання населення, адже безробіття не сприяє збільшенню доходів. Одночасно зросте пропозиція робочої сили, з'являться резерви для створення робочих місць.

Залежно від територіальних відмінностей у зміні чисельності населення та робочої сили у районах області, кількості працівників, зайнятих на виробництві товарів широкого вжитку, автором передбачено зміну ЕР підприємств у майбутньому.

До 2002 р. ЕР більшості підприємств трохи знижуватиметься у зв'язку із зменшенням чисельності населення. Найбільше знизиться ЕР Копичинецької трикотажної фабрики, ОП "Смерічка", фабрики "Медобори", "Галичанка" і ВАТ Чортківська швейна фабрика. Збільшиться ЕР на фабриках "Берізка", "Веснянка", "Райдуга", ВАТ "Швейна фірма" і ТОВ "Іква".

У перспективі (після 2005 р.) значно знижуватиметься ефективність розміщення усіх підприємств-виробників товарів широкого вжитку області через скорочення як загальної чисельності населення, так і його працездатної частини: ринок праці поповнюватиме покоління, народжене в період значного скорочення народжуваності (1990-1997рр.).

На основі сучасної демоекономічної ситуації в області доцільно створити малі (спільні) підприємства для виготовлення високоякісного одягу, взуття, трикотажних, хлібобулочних, кондитерських, макаронних виробів, з цінами не надто високими і кількістю працівників не надто великою (20 - 30 осіб). Їх професійний рівень має відповідати необхідним вимогам. Лише за таких умов товари малих підприємств будуть конкурентними. Створення подібного швейного виробництва особливо доцільне в Бережанах, а макаронних фабрик - у Тернополі, Кременці і Чорткові.

ВИСНОВКИ

Демографічний розвиток має надзвичайно важливе значення для виробництва товарів широкого вжитку: чисельність і склад населення визначають його обсяги і структуру. Демографічна криза в Україні однією з причин якої є загальна криза нашого суспільства, дуже негативно впливає на вітчизняне виробництво товарів широкого вжитку.

У Тернопільській області товари широкого вжитку є найбільш спеціалізованою продукцією, вони визначають рівень її промислового розвитку, значення в економіці країни, підприємства з їх виробництва є одними з основних джерел надходження податків до бюджету. Сучасна ж демоекономічна ситуація в області характеризується процесами зменшення загальної чисельності населення — на 6,5 тис. осіб за 1995-1997 рр. (зумовлює скорочення обсягів виробництва товарів широкого вжитку у цілому); зниженням народжуваності — на 4,5 ‰ за 1987-1997 рр. (є однією з причин практичної відсутності в асортименті підприємств дитячих товарів, особливо непродовольчих); зростанням смертності — на 2,3 ‰ за 1987-1997 рр., особливо в працездатному віці (знижує обсяги виробництва товарів широкого вжитку, в т.ч. через зниження купівельної спроможності родин померлих); від'ємним міграційним саль-

до — - 137 осіб у 1997 р., особливо серед осіб віком 15-30 років та серед населення з вищою освітою, яке є найбільш купівельноспроможним; зростанням частки осіб похилого віку — 24,3 % у 1997 р. (з одного боку, вимагає виробництва спеціальної продукції для цієї категорії населення, а з іншого, зниження її обсягів через дуже низьку купівельну спроможність пенсіонерів); надзвичайно низьким рівнем життя переважної маси населення та високим рівнем безробіття — 3,5% на 1.01.1998 р., особливо прихованого, що також призводить до того, що населення обмежується придбанням найбільш необхідних товарів тощо.

Поряд з негативним впливом комплексу фінансово-економічних чинників згадані процеси зумовили спад виробництва товарів широкого вжитку до надзвичайно низького рівня (за 1990-1996 рр. обсяги виробництва продуктів харчування знизилися на 39,8 %, непродовольчих товарів — на 85,8 %).

Сучасні реалії не дозволяють очікувати найближчим часом кардинальних змін у виробництві товарів широкого вжитку, тим більше, що виходу з демографічної кризи згідно з прогнозами найближчими роками не очікується.

Однак визначення сучасних регіональних відмінностей у розвитку демографічних процесів та їх змін у майбутньому дозволяють зробити більш прогнозованим розвиток виробництва товарів широкого вжитку; окреслити шляхи пом'якшення впливу демографічних чинників на виробництво цих товарів; визначити асортимент продукції; з'ясувати, розміщення яких підприємств є найбільш оптимальним у сучасних умовах та, відповідно, розвиток яких є пріоритетним.

Основна маса підприємств з виробництва товарів широкого вжитку в Тернопільській області розташована за демоекономічними чинниками, відносно добре. Деякі з них мають передумови розширення виробництва. Однак складна демоекономічна ситуація в області та її подальше погіршення негативно впливатимуть на роботу цих підприємств.

У результаті дослідження встановлено, що без кардинальних змін в соціально-економічній сфері неможливо розраховувати на поліпшення демографічної ситуації. З іншого боку, стабілізація демографічної обстановки дозволить поліпшити економічний стан області.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Шушпанов Д.Г. Деякі аспекти розвитку і розміщення підприємств легкої промисловості регіону //Регіональна економіка. - 1998. - N 1. - С. 85-89 (0,4 д.а.).
2. Шушпанов Д.Г. Демоекономічні аспекти вдосконалення розміщення галузей виробництва товарів народного споживання //Зайнятість та ринок праці. - Вип. 6.- К., 1998. - С. 229-235 (0,45 д.а.).
3. Шушпанов Д.Г., Баб'як Г.П. Розвиток швейної промисловості України - одна з передумов поліпшення соціально-економічного рівня життя населення //Проблеми праці, економіки та моделювання. - Частина 1.- Хмельницький: Вид-во Технологічного ун-ту Поділля, 1998. - С. 238-239 (особисто - 0,2 д.а.).

4. Шушпанов Д.Г., Баб'як Г.П. Проблема регулювання ринку праці в Україні: погляд крізь призму зарубіжного досвіду // Проблеми праці, економіки та моделювання. - Частина 1.- Хмельницький: Вид-во Технологічного ун-ту Поділля, 1998. - С. 5-7 (особисто - 0,15 д.а.).

5. Шушпанов Д.Г. Деякі економічні і соціальні наслідки змін у віковій структурі населення України //Регіональні аспекти розміщення продуктивних сил України. - Тернопіль: ВАТ «Поліграфіст», 1997. - С. 48-55 (0,4 д.а.).

6. Демоекономічне обґрунтування розвитку і розміщення промислових підприємств //Регіональні аспекти розміщення продуктивних сил України. - Тернопіль: ВАТ «Поліграфіст», 1997. - С. 55-58 (0,25 д.а.).

7. Шушпанов Д.Г., Ковтонюк М.О. Географічні та соціально-економічні особливості вивчення природного руху і структури населення України //Населення і трудовий потенціал України: Навч. посібник. - Тернопіль: Астон, 1997. - С. 15-32 (особисто - 0,6 д.а.).

8. Шушпанов Д.Г. Про деякі показники відтворення трудового потенціалу //Методологія економіко-статистичного дослідження в умовах ринку. - Тернопіль, 1997. - С.41-42 (0,15 д.а.).

9. Шушпанов Д.Г., Дяків О.П. Аналіз міграційного руху населення та його вплив на формування ринку праці Тернопільської області //Регіональна політика: наукові основи, методи, механізми. - Львів: ІРД, 1998. - С. 246-251 (особисто -0,25 д.а.).

10. Качан Є.П., Шушпанов Д.Г. Демографічний аспект формування трудового потенціалу регіону //Матеріали конф. «Трудовий потенціал України і його реалізація в умовах розбудови національної економіки». - Львів: Вид-во Львівського ун-ту та інш., 1997. - С. 43-46. (особисто - 0,15 д.а.).

11. Шушпанов Д.Г. Проблеми удосконалення інформаційних систем в управлінні трудовими ресурсами //36. доповідей міжнародної наук.-практ. конф. «Управління трудовими ресурсами: проблеми і перспективи розвитку». - Хмельницький: Вид-во Технологічно ун-ту Поділля та ін., 1997. - Ч.1. - С. 62-64 (0,15 д.а.)

12. Шушпанов Д.Г. Демографічні проблеми реформування економіки (на прикладі Тернопільського району Тернопільської області) //Матеріали міжвузівської наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми розвитку економіки України в перехідний період до ринку». - Тернопіль, 1996. - Ч.2. - С.72-73 (0,1 д.а.).

Шушпанов Д.Г. Принципи та методи демографічного обґрунтування розміщення виробництва товарів широкого вжитку (на матеріалах Тернопільської області). - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.09.01 - Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика.

У дисертації вивчаються демографічні аспекти удосконалення розміщення виробництва товарів широкого вжитку Тернопільської області. Поглиблено теоретичні і методичні основи демографічного

обґрунтування розміщення продуктивних сил у зв'язку із сучасними умовами переходу України до ринкових відносин. У дисертації оцінено демографічну ситуацію Тернопільської області з точки зору її впливу на економіку, зокрема на розвиток і розміщення виробництва товарів широкого вжитку регіону. Зроблено сегментацію ринку споживання товарів широкого вжитку Тернопільської області. На основі демоекономічних чинників обґрунтовано ефективність розміщення виробництва товарів широкого вжитку в регіоні та визначені основні шляхи його вдосконалення.

Ключові слова: демографічне обґрунтування, населення, товари широкого вжитку, робоча сила, споживання, аналіз, ефективність, регіон.

Шушпанов Д.Г. Принципы и методы демографического обоснования размещения производства товаров народного потребления (по материалам Тернопольской области). - Рукопись.

Диссертация на присвоение научной степени кандидата экономических наук по специальности 08.09.01 - Демография, экономика труда, социальная экономика и политика.

В диссертации изучаются демографические аспекты усовершенствования размещения производства товаров народного потребления Тернопольской области. Углублены теоретические и методические основы демографического обоснования размещения производительных сил исходя из современных условий перехода Украины на рыночный путь развития. В диссертации осуществляется оценка демографической ситуации в Тернопольской области с точки зрения её влияния на экономику региона, в частности на развитие и размещение производства товаров народного потребления. Проведена сегментация рынка товаров народного потребления Тернопольской области. Исходя из демоекономических факторов обоснована эффективность размещения отраслей производства товаров народного потребления в регионе.

Ключевые слова: демографическое обоснование, население, товары народного потребления, рабочая сила, потребление, анализ, эффективность, регион.

Shushpanov D.G. Principles and methods for demographic substantiation of the location production of consumer goods (based on the materials of the Ternopil region). — Manuscript.

The thesis for getting the scientific degree of the candidate of economic sciences in the speciality 08.09.01. — Demography, economics of labour, social economics, and politics.

The dissertation is dedicated to the demographic aspect of improving the location of production of consumer goods in the Ternopil region. The theoretical bases are given to the location of productive forces according to the present-day condition of Ukraine's transition to the market relations. In the dissertation the estimation of the demographic situation in the Ternopil region is given from the point of view of its influence on the economy in particular on the development and location of production branches of consumer goods in the region. The

segmentation of the consumer goods market has been carried out. On the basis of demographic factors the efficiency of the location of consumer goods production in the region has been substantiated and the principal ways of its improvement have been determined.

The key words: demographic substation, population, consumer goods, labour resources, consumption, analyses, efficiency, region.

Підписано до друку 14.10.98 р.   Формат 60x84 1/16

Умов. друк. арк. 1.0. Обл.-вид. арк. 1.1.

Тираж 100   Зам. № 243   Безкоштовно

Видавництво «ІНФОТЕХЦЕНТР»

282001 м. Тернопіль, вул. Шашкевича, 3